

Fodor Péter

Sör lesz, szendvics lesz. Gazdag Gyula: Hosszú futásodra mindig számíthatunk

<https://irodalmiszemle.sk/2020/07/fodor-peter-ujrajatszas-plusz-sor-lesz-szendvics-lesz-gazdag-gyula-hosszu-futasodra-mindig-szamithatunk/>

„Az én számomra – mondjuk így – elég szürke volt, azt el kell mondanom, mert általában a többi futásaimnál, mondjuk hát, többen szoktak fogadni. Nem tudom mi, hát szóval, ez kisebb jelentőségű is volt, az biztos.” Gazdag Gyula *Hosszú futásodra mindig számíthatunk* című rövidfilmjének zárlatában így értékeli Schirilla György a kenderesi Sport bisztró megnyitási ünnepségét, melyre az extrém távok elhivatott teljesítője 1968. október 25-én este 10 órakor a Lánchídtól indulva futva érkezett. Míg Őze Bálint, *Az atléta halála* főhőse a regényi fikció szerint egy Sztálin-szobor avatását kísérő sportprogram részeként tart bemutató futást egy kiötlött dél-magyarországi falu pályáján, vagyis a sportteljesítményt nagyon erős politikai kontextus veszi körül, s az atléta jelenlétét pusztán a „felső” utasítás indokolja, addig Schirilla futása nagyon is motiváltnak tűnik, ha tudjuk, hogy nem más az, mint az önméltóztatás sajátos gesztusa: „A tavalyi Budapest–Moszkva futás emlékére Schirilla György szupermaratoni futóról 80 férőhelyes bisztrót neveztek el Kenderesen. Az ünnepélyes megnyitóra Schirilla György futva megy a vidéki városba.” Ezt a rövidfilm nyitó képén látható újságcikkből tudjuk meg – a kamera az Esti Hírlap 1968. november 24-i számában megjelent mínuszos hírt mutatja, melyet rögvest korrigál is a futó hangja:

„Van ilyen határozat, hogy élő emberről semmiféle bisztrót vagy presszót nem lehet elnevezni, ezt hát a Vendéglátóipari Vállalat nem engedélyezte. Így hát ebben a formában emléke is a Budapest–Moszkva futásnak ez a bisztró – és talán több év múlva vagy évtized múlva is fognak arra emlékezni, hogy ennél a hosszú távolságú futásnál itt Kenderesen futottam keresztül, s itt pihentem meg Kenderesen.”

Annak, hogy eredetileg fölmerült, hogy a futóról kapja nevét a közösségi hely, persze megvan a maga történeti előképe, nevezetesen az a korszak, az 1950-es évek eleje, *Az atléta halála* hangsúlyos időszelete, amikor a személyi kultusz jegyében nem volt akadály (sőt!) annak, hogy Sztálinról mifelénk egyebek mellett várost, Rákosiról egyetemet nevezzenek el. Függetlenül a jogi lehetőségektől mennyire volt valószínű 1968-ban, hogy Schirilla György nevét vegye föl egy községi intézmény? Mi magyarázza a futó fönt idézett, utólag akár némileg udvariatlannak és ünneprontónak is ható szavait? Az 1939-ben született atléta már ifiként is a Vasas versenyzője volt, kezdetben 1500 méteren indult, aztán a felnőttek körében inkább már hosszabb távokon, pályán és terepen egyaránt szerepelt, az 50 km-es gyaloglásban is többször kipróbálta magát. Országos, a

sportbarátok körén messze túlható ismertségre viszont nem versenyeredményeivel tett szert, hanem egyfelől a jeges Duna évenkénti átúszásával¹ és azzal, hogy egyre extrémebb, akkoriban hivatalos versenyszámként nem létező távok teljesítésére vállalkozott: amikor 1964. december 4-én, majd egy évvel később újra dupla-maratont futott, már nemcsak a Népsport foglalkozott vele.² A hírnévépítés újabb állomását az extrém teljesítmények időzítése jelentette: míg korábban Schirilla azzal emelte a hírértéket, hogy dacolt a mostoha időjárási körülményekkel (1964-ben a Budapest–Visegrád–Budapest távot, vagyis a fönt említett bő 84 kilométert téli hidegben, havazás után, csúszós úton futotta le),³ addig 1967-ben már a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” félszázados évfordulója adta az apropót, hogy Budapestről egészen a szovjet fővárosig szaladjon. Ez a vállalkozás nem csupán a táv (2215 km) miatt jelentett léptékváltást, de azért is, mert míg korábban Schirilla nem hétköznapi teljesítéseit mindig félreismerhetetlen amatőrizmus és hétköznapi-kisemberi aura vette körül (a tudósításokban afféle kötelező elemként szerepel, hogy a próbatétel előtt és/vagy után hány órát dolgozott taxisként), a moszkvai vállalkozást megelőzően már tudományosan előkészített edzéstervről és étrendről lehetett olvasni, illetve arról, hogy a cél elvinni a „Komszomolnak a magyar ifjúság üdvözlétét”.⁴ Az imázsépítésnek ez a két új eleme persze össze is függött – a futás politikai aktussá vált, a tét itt már nem az egyéni érdem, hanem az „ügy” képviselője lett (háttérben Pheidippidésznek, a marathóni csata hírvivőjének a legendájával), olyan közösségi áldozatvállalás, melynek értékéhez a nyilvánosságban (szemben Schirilla korábbi, olykor megkérdőjelezett, öncélúnak tekintett performanszaival) kétség sem férhetett. A jól kigondolt projekt s annak irtatlan erőfeszítéssel való teljesítése meg is hozta gyümölcsét: Schirilla sztár lett, a lapok az ifjúság példaképeként emlegetették, 1968-ban Hátori Tibor, a kor ismert sportzsurnalisztája könyvet írt róla,⁵ melynek megjelenésekor szerzőt és hőst maga Kádár János fogadta.⁶ Belépett azoknak a sportcsillagoknak a sorába, akik szerte az országban közönségtalálkozókön szerepeltek – ezek egyikéről, a kenderesiről egy olvasói levél tudósította a „magyar parasztság hetilapját”, melyből megtudjuk, hogy ekkor kérték föl az atlétát, hogy avassa majd föl a készülő bisztrót, „aki örömmel elfogadta a meghívást és megígérte, amennyiben az idő kedvező lesz, Budapesttől Kenderesig futva

¹ Lásd pl. b.a., *Jeges fürdő*, Esti Hírlap 1964. 01. 14., 6. Ráthonyi János, *Átúszta a jeges Dunát*, Tükör 1965. január 19., 30. Dobó István, *Cél: a maratoni táv háromszorosa*, Népszava 1965. február 21., 11.

² Lásd pl. *84 kilométert futott egy pesti sofőr*, Hajdú-Bihari Napló 1965. január 14., 5. (ráth–), *A holtpon 35 kilométernél volt*, Esti Hírlap 1965. 11. 29., 3. (dobó), *Cím nélkül...*, Népszava 1965. 12. 09., 6.

³ Bár ennek – úgy tudni – alkati-fiziológiai okai (is) voltak: „Dr. Szollás Ferenc, egykori korcsolyázó olimpiaként, az Országos Testnevelési és Sportegészségügyi Intézet főorvosa – harmadnaponként vizsgálja Schirillát – azt mondja, hogy különleges anatómiai képességei vannak, s ezeket rendszeres edzésekkel, állandó sportorvosi ellenőrzés mellett fejlesztette. Meteoropatológiai tünet nála, hogy csak télen képes kimagasló eredményeket elérni. Olyan érrendszere van, amellyel a hőveszteséget az átlagosnál jóval kisebbre tudja csökkenteni, és belső hőtermelését a különleges viszonyokhoz tudja alkalmazni.” Ráthonyi János, *Schirilla bírja még?* Tükör 1966. november 22., 23.

⁴ Boskovics Jenő, *Még három futball nélküli vasárnap*, Magyar Szó 1967. július 3., 14.

⁵ Hátori Tibor, *A Schirilla-sztori*, Ifjúsági, Budapest, 1968.

⁶ Hátori Tibor, *Látogatóban Kádár Jánosnál*, Népsport 1968. december 15., 3.

teszi meg az utat.”⁷

Schirilla ekkoriban tehát már valóban hozzászokhatott a népszerűséghez („többen szoktak fogadni”), a forgatáskor mindössze 21 éves Gazdag Gyulának viszont esze ágában sem volt valamiféle vizuális hőskölteményé formálni rövidfilmjét, a végeredmény inkább hat travesztianak, mint eposznak. Noha a magyar film történetében a pályakezdő rendezőt okkal-joggal szokás a honi dokumentumfilm új korszakát megelőlegező, elhozó alkotónak tekinteni,⁸ amennyiben az ennek az új korszaknak a kiáltványát összevetjük a Schirilla-filmmel, inkább a különbségek, mint a hasonlóságok látszanak. Míg az 1969-ben napvilágot látott *Szociológiai Filmsoportot!* című művészeti program, mely a Budapesti Iskola szellemi „alapköve”, az eredményes mozgóképi „valóságfeltárás” garanciáját a társadalomtudományos kutatásban, a forgatást megelőző, résztvevő megfigyelés révén történő anyaggyűjtésben jelölte ki,⁹ addig Gazdag Gyula operatőrével, Jankura Péterrel a már idézett, a film nyitóképeként szolgáló újsághírtől ihletetten döntött a kenderesi utazás mellett.¹⁰ Az alkotópárosnak mindössze másfél napja volt, hogy megszervezze a forgatást, ráadásul az ötletet a Filmművészeti Főiskolán, amelynek hallgatója volt akkor Gazdag, nem is támogatták, így eszközhöz és forgatási engedélyhez a Balázs Béla Stúdió segítségével jutottak.¹¹ Egy televíziós riport előkészítéséhez persze nem is szokott több idő rendelkezésre állni, s a film nyitánya föl is idézi ezt a műfajt (a „Balázs Béla Stúdió riportfilmje” szerepel a főcímben), ugyanakkor rögvest nyilvánvalóvá teszi, hogy nem ennek szabályai szerint kívánja „archiválni” az eseményeket. Miközben látjuk az esti Budapestről induló futót, olyan többszereplős beszélgetést hallunk, melyben – ellentétben a tv-riporttal szemben támasztott csiszoltsággal és elrendezettséggel (pl. hogy a néző tudja, hogy ki beszél) – információ és zaj éppen úgy nem válik el egymástól, ahogy riporter és válaszoló szerepköre sem: pl. a kérdező először rosszul ejti ki a Kraivich József versenybíró nevét, amit más hangok korrigálnak, majd a riportalany válasz helyett inkább javasolja, hogy mit kérdezzenek tőle, de a beszélgetésnek ez a szála itt megszakad – nemhogy nem jutott el valahová az eszmecsere, de valójában el sem indult. Föltétlenül egyetérthetünk a rendezővel abban, hogy „a vágóasztalon alakult ki a film”,¹² csak ez a kialakulás a megszokotthoz képest épp ellenkező módon történt: nem a fölösleg, a redundancia, a hiba, az esetlegesség tűnt el a vágás révén, hanem pont ezek (amelyek egy televíziós riportba nem kerülhetne bele) maradtak benne, aminek hatására a zaj válik információvá. Ehhez nem kis mértékben az is hozzájárul, hogy a stáb látható-hallható

⁷ Szabad Föld 1968. február 4., 6.

⁸ Vö. pl. Török Ervin, *Narráció, szatíra és a látvány politikája a Budapesti iskolában*, Apertúra 2013/tavaszi, <http://uj.apertura.hu/2013/tavaszi/torok-narracio-szatira-es-a-latvany-politikaja-a-budapesti-iskolaban/>, Berta János, *Valóság tűzön-vízen át. Megismerési módszerek és filmkészítői attitűdök az 1970-es évek magyar dokumentumfilmjében*, Korall 65. (2016), 93–96.

⁹ *Szociológiai filmsoportot!* Filmkultúra 1969/3., 95–96.

¹⁰ „A hír [...] [n]evetséges volt, ugyanakkor bosszantó: erről filmet kellene csinálni.” Zsugán István, „*Passzív kamera*”? *Beszélgetés A sípoló macskakő alkotóival*, Filmkultúra 1972/1., 6.

¹¹ Vö. Uo.

¹² Uo., 5.

munkája a terepen maga sem tűnik professzionálisnak – befogadói döntés kérdése, hogy amatőrnek vagy szándékoltan ügyetlennek tekintsük például azt, hogy Schirilla motivációjáról, családjáról nem máshol és nem máshogy, hanem a 4-es főúton egy Trabantból a futó felé kinyújtott mikrofonnal igyekeznek tájékozódni, ami tekintettel a körülményekre, nem igazán sikerül. Végző soron egy olyan típusú nivellálás lesz itt a fő hatástényező, melyben Schirilla vallomása és a stáb nem különösebben hatékony belső kommunikációja (leginkább az, hogy az operatőr autója menjen egy kicsit gyorsabban) egy szintre kerül, s mindezt megkoronázza, hogy a stábot szállító autókat a lehetséges közlekedési veszélyekre az ekkor már sok órája futó atléta figyelmezteti, akinek a kísérői kalóriapótlás gyanánt egy almát és egy bicskát adnak, hogy legyen mivel meghámozni a gyümölcsöt, s aki a Trabantban ülő, de nem azonosítható riportertől ezt a képtelen kérdést kapja: „Most már eljöttél Szolnokról több mint egy órája. Mire gondoltál, mióta eljöttél Szolnokról úgy szép sorjában?”

Mindez dramaturgiai szempontból persze leginkább (mesteri) fölvezetés gyanánt szolgál ahhoz az ünnepséghez, amelynek forgatókönyvét két hang ismerteti a film első felében, miközben a képsáv a főúton haladó Schirillát mutatja.

1. azonosítatlan beszélő: „– Pontosan három órákor érkezik Gyurka. A község vezetői gépkocsival kijönnek Fegyvernek határáig, a tanácselnök, a földművelés-szövetkezeti elnök, ügyvezető elnök és még nem tudom, aki befér a kocsiba. A tervek szerint a sportoló vállalja vele a futást [a biztróii]. Persze azzal is megadjuk a módját, hogy Sport biztró, hogy két sportoló egyenruhában tartja a szalagot, ami már be van vágva, hogy Gyurka ha befut, akkor neki már csak át kell szakítani.”

2. azonosítatlan beszélő (véltetően a tanácselnök): „– Két ember fogja a szalagot fogni vagy két lány. Az úgy meg lesz csípve, hogy könnyen el tudja szakítani.”

1.: „– És ő lesz az első vendég.”

2.: „– És akkor ott megáll.”

1.: „– A sorrend úgy alakul, hogy három ember fog röviden, egész röviden, hogy ne nyúljon hosszúra.”

2.: „– A (sic!) ügyvezető már mindjárt üdvözli a megjelenteket, és átadja a biztrót a községi tanácsnak. És és én néhány gondolatban ott üdvözlöm, hát szóval egy pár szót fogok szólni, átveszem, s utána átadom a forgalomnak.” [...]

2.: „– Hát ugye Gyurka egészségére egy kis pohárköszöntő lesz.”

1.: „– Úgy tudom, hogy szendvics lesz, sör lesz. Hát ez tudomásom szerint a délutáni program.”

Schirilla érkezésekor a tanácselnök által a község határában fölolvastott „verses” panegirikusz¹³ egyszerre viseli magán a műfaj pragmatikai-tematikus jegyeit (pl. aposztrophé, közösségi hangütés, múltidézés) és válik rögvest parodisztikussá suta páros rímeivel és az államszocializmus kortársi szókinséivel (pl. „szövetkezet háza”, „négyes útvonal lett az összekötő híd / Budapest és Moszkva barátsága vitt”) – akaratlanul földidézve Keleti Márton *A Csodacsatár* című filmjében elhangzó dilettáns dicsőítő költeményeket is, nagy különbség viszont, hogy míg az 1956-os alkotásban ezekhez nyílt komikus szándék kapcsolódott, addig 1968-ban a községvezető előadásmódja arra enged következtetni, hogy ő ezt tényleg nem viccnek szánja. Schirilla láthatóan nehezen tudja kivárni, hogy a deklamálás befejeződjön (egy idő után helyben futva hallgatja azt),¹⁴ aztán rögvest kereket is old, hogy mihamarabb beérjen a községbe a Sport bisztróhoz. Az, ami egy évvel korábban tökéletes imázsépítő „árukapcsolás” volt (sport és ideológia kéz a kézben a NOSZF-ra emlékezve Budapestről Moszkvába), a tanácselnöki „költemény” közbejöttével kap egy vajsínű (pontosabban: satirikus) árnyalatot, amit a presszó avatási ünnepe tovább erősít: előbb az atléta (!) oszt virágot a helyi funkcionáriusoknak (sajátosan megfordítva a babérkoszorú antik hagyományát), majd a protokollra fittyet hányva a cserébe kapott málnaszörpöt óvatlanul az őt vevő operatőr felé lötytyinti, hogy aztán fokozva a képtelenségek sorozatát az egyik meg nem nevezett potentát e szavakkal forduljon Kenderes népéhez: „Kedves közönségünk! Azzal kapcsolatosan, hogy ez a mai ünnepély, a megnyitás, hát, egyik olyan nívóját jellemzi, amely nem mindennapos országunk és községünk életében, én ezért külön szeretettel (sic!) köszöntök minden oan (sic!) résztvevőt és oan (sic!) közreműködőt, aki ebben a mai ünnepi megnyilvánulásunkban közreműködik.” E reménytelen küzdelem az anyanyelvvel akár el is gondolkodtathatta a film egykori nézőit arról, hogy vajon milyen képességei emelték e honférfit az előjáróságok sorába. A Népszabadság kritikus a „gúnyosan rosszkedvűnek”¹⁵ találta Gazdag-filmjét: a gúny forrása (tehetjük hozzá) itt voltaképpen magában a tárgyban rejlik, nem a beállítás révén válik azzá – nehéz elhinni, de igaz: a kamera itt tényleg csak rögzít, s nem színészek alakítják a szerepeket.¹⁶ A kenderesi események messzemenőig igazolták tehát a film készítőinek abbeli várakozását, hogy „itt alighanem valami olyan ünnepély lesz, mint egy Forman-filmben”,¹⁷ s ehhez nekik inkább csak

¹³ „Egyszerű szavakkal nehéz kifejezni, / Szeretnék itt most szívből köszönteni. / Az épület kész van, s vendéglátó terme / Sportkedvelő ország magyaros étterme. / A vezetőség beteljesült vágya, / Felépült a bisztró, a szövetkezet háza. / Frissítővel szolgál fáradt utazóknak, / Külföldi vendégeknek s belföldi magyaroknak. / Kenderes községünk apraja és nagyja / Örömmel üdvözl, majd mint vendéglátó gazda. / Ünnepnap ez nekünk, hogy itt vagy közöttünk, / Hosszú futásodra mindig számítunk. / Egy évvel ezelőtt láttuk a lábaid, / Mely messzi útra, dicsőségre vitt. / Négyes útvonal lett az összekötő híd, / Budapest és Moszkva barátsága vitt. / Vállaltad az utat mindnyájunk helyett, / Azért fogadtuk be, Schirilla a neved. / E találkozásnak szívből örülünk, / Lábaid nyomába mi is léphetünk.”

¹⁴ „Ez hamisítatlan formani jelenet; leginkább a *Tűz van, babám!* hangulatát idézi fel, annak dramaturgiai feszültsége nélkül.” Török, I. m.

¹⁵ M. G. P., *Rosszkedvű filmek*, Népszabadság 1969. április 18., 7.

¹⁶ „A maradandó élményt nyújtó jelenetek [...] adják azt az abszurd hangvételt, amelyből a rendszerkritika fakad: elsősorban nem a filmen, hanem a politikai viszonyokon, az elbeszél »valóságon« nevet a néző.” Berta, I. m., 94.

¹⁷ Zsugán, I. m., 6.

az oda vezető mozgóképi út megkonstruálásában kellett valóban újító tehetségüket munkára fogni, s amikor célba ért a kamera, elegendő volt archiválni, ahogy a községi kontraszelektált politikai elit hozza a formáját és ahogy mindehhez Schirilla, akit egy évvel korábban a Lenin stadionban a Szpartak Moszkva – Dinamo Kijev labdarúgó-mérkőzés szünetében 117 ezer néző tapsa, a Komszomol központi bizottságának titkára és a moszkvai magyar nagykövet köszöntött, s aki némileg rangon alulinak is érezte az alföldi szerény fölhajtást, sajátosan asszisztál: adott szavát megtartva teljesíti a távot, de le is szólja a ceremóniát, sőt a zárlatban még a kenderesieket is inszinuálja („Horthy rezidenciája. Horthy ágyában aludtam. Azért, mert mit tudom én, valami eszme kell nekik, vagy nem tudom én.”) és slusszpoénként a stábnak is megvillantja befolyásosságát („Te, ha filmet, ha akarjátok, hogy ebből legyen valami, nekem van az izénél összeköttetésem. Majd a Csőkének szólok, jó haverom a Csőke.”).¹⁸ S miközben a filmbéli megszólalók jóformán mindegyike tanúságot tesz arról, hogy nekik valóban egy satírában a helyük, csak azok nem kapnak szót, akikért állítólag ez az egész megtörtént: ők maradnak azok, akiknek a nevében és akiről mások beszélnek, akiknek az „üdvözlét” (megkérdezésük nélkül) Schirilla Moszkvába vitte. Beszédes némaságuk akkor lesz „tapintható” a filmben, amikor a ceremónia végén ők is besétálnak a Sport bisztróba, ahol így már akkora lesz a zsúfoltság, hogy mozdulni sem lehet (nekik nem jut se sör, se szendvics). Az államszocialista ideológiát énmárkaépítésre használó atléta, a politikai hatalom bumfordi önleleplező nyilvános szereplése, valamint a „képviselt”, de nem megkérdezett helyi közösség hármását a *Hosszú futásodra mindig számíthatunk* olyan bátorsággal örökítette meg, mely révén úgy lett egy korszak mementója, hogy időszerűsége (még ha ez nem is föltétlenül az alkotók érdeme) nem látszik múlni.

A szöveg létrejöttét a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP pályázata támogatta.

¹⁸ Schirilla föltételezhetően Csőke Józsefre, a kor ismert sportfilmkészítőjére utal.